

İSTİHLÂK-I MİLLÎ KADINLAR CEMİYETİ

Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanının yarattığı özgürlük ortamında başlayan kadın hareketi kurulan cemiyetlerle kısa sürede gelişme göstermiştir. Batı'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ilk kadın örgütleri “yardım” dernekleri olarak kurulmuştur. İstanbul'un tanınmış ailelerine mensup iyi eğitim görmüş kadınlar hem yardım toplamak hem de başta eğitim gibi kadın haklarını savunmak amacıyla örgütlenmişlerdir. Bu dernekler kadının sosyalleşmesinde ve kamusal alana açılmasında önemli bir işlev görmüştür.

Balkan Savaşları nedeniyle kadınlar sosyal ve iktisadi yaşamda daha etkin bir şekilde yer almış, kadın örgütlerinin sayısında savaş yıllarında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu cemiyetlerin önemli bir örneği olan İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Mart 1913'te “Mamulât-ı Dahiliye İstihlâk-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi” adı ile Melek Meliha ve Zaim Hayriye Hanımların öncülüğünde İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin nizamnamesinde kuruluş amacı yerli üretimi artırmak, yerli malı kullanımını teşvik ederek Avrupa'ya para akışına son vermek olarak açıklanmıştır. Bir terzihane kurarak kadınlara yerli malı ürünler satışı ve burada fakir kadınlara para karşılığında dikiş diktirilerek terzi yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Cemiyetin siyasetle bir ilgisi olmadığı kuruluş nizamnamesinde belirtilirken aylık aidat ödemek şartıyla arzu edenlerin üye olarak kabul edileceği de ilan edilmiştir. Başlangıçta doksan dört kayıtlı üyesi olan Cemiyet, Melek Meliha Hanım'ın başkanlığında sekiz kişiden oluşan bir idare heyeti tarafından yönetilmiştir. Cemiyetin kuruluşu ve faaliyetleri gerek kadınlar arasında gerekse basında memnuniyetle karşılanmıştır.

Dönemin yerli üretim yapan en önemli işletmelerinden biri olan Hereke Fabrikası'nın da işbirliğini sağlayan Cemiyet, 3 Temmuz 1913 tarihinde İstanbul'da bir terzihane ve mağaza açmıştır. Fakir kadınlara iş verilerek bunlara hem terzilik öğretilmiş

hem de geçimlerini sağlayabilecek miktarda maaş ödenmiştir. Mağazada el işleri ve yerli kumaşların yanında ayakkabıdan kolonyaya kadar pek çok yerli malı da satışa sunulmuştur.

Mamulât-ı Dahiliye İstihlâk-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi yayın organı olarak 6 Mart 1914 tarihinden itibaren “*Siyanet*” adıyla haftalık bir de gazete çıkarmıştır. Siyanet; içtimai, edebi, ilmi, iktisadi kadın ve aile gazetesidir. Gazetenin imtiyaz sahibi Cemiyetin Başkanı Melek Hanım, mesul müdürü ise Zaim Hayriye Hanım'dır. Cemiyetin benimsediği ilkeler doğrultusunda kadınlara yerli malı kullanmayı özendirici yazılar öne çıkmıştır. Ayrıca dönemin kadın dergilerinde ele alınan toplumsal yaşam, eğitim ve edebiyata dair kadınlarla ilgili konulara da yer verilmiştir.

Yerli malına talebi artırmak, kamuoyunun bilinçlenmesini ve yerli malı tüketimini artırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunan cemiyetin zamanla odaklandığı noktada da bir değişim yaşanmıştır. “*Mamulât-ı dahiliye istihlâkı*” (yerli malı tüketimi) yerine *istihlâk-ı milli*” (milli tüketim) politikası benimsenmiştir. Bunda Balkan Savaşları sonrasında gelişen milliyetçi fikirler etkili olmuştur. “*Mamulât-ı dahiliye istihlâkı*” terimi Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde Müslüman ve gayrimüslimler tarafından üretilen mallara atfen kullanılırken “*istihlâk-ı milli*” ile Türk-Müslüman üreticilerin ürünlerinin tüketimi kastedilmiştir. Bu doğrultuda Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mamulât-ı Dahiliye İstihlâk-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi yerine İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti isminin kullanımı tercih edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti ordu için yardım çalışmalarına yönelmiştir. Seferberlik ilanından sonra cemiyet üyeleri tarafından “*Muâvenet-i Askeriye*” adıyla bir komisyon kurulmuştur. Cemiyet, bu komisyonun tesisini gazeteler aracılığı ile bir beyanname yayınlarak Osmanlı kadınlara duyurmuş ve destek istemiştir. Cemiyet terzihanesinde yirmi kadın terzinin askerler için hükümetin verdiği numunelere göre pamuklu mintan, çorap, eldiven gibi kışlık malzeme hazırladığı, arzu eden hanımların da

gerek nakden ve gerekse terzihanede dikiş dikmek veyahut parça parça alacakları kumaşları evlerinde dikmek suretiyle yardım edebilecekleri duyurulmuştur.

Muâvenet-i Askerîye Komisyonu askerin ihtiyaç duyduğu kışlık malzemeyi cemiyetin terzihanesinde üretmek için büyük bir azimle çalışmıştır. İlk etapta hazırlanan 1500 çift çorap ile 1450 adet avcı yeleği Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'ne teslim etmiştir. Ayrıca İstanbul'da kimsesiz ve maddi açıdan zor durumda kalan asker aileleri tespit edilerek onlara nakdi yardımda bulunulmuştur.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki en önemli faaliyeti Çanakkale Savaşları'nda yaralanan askerlerin tedavisi için İstanbul'da bir hastane açmak olmuştur. Çanakkale Cephesi'nde 25 Nisan 1915'te başlayan kara çıkartması sonrasında yaşanan çarpışmalar üzerine yaralı asker sayısı da artınca cephedeki hastaneler kısa sürede dolmuş yaralılar İstanbul'a nakil edilmiştir. Çanakkale kara savaşlarının en şiddetli yaşandığı mayıs ayında İstanbul'daki mevcut hastaneler de ihtiyacı karşılamaya yetmemiştir. Yeni hastanelerin açılması zorunluluğu karşısında Balkan Savaşlarında olduğu gibi İstanbul'daki bazı okul binaları çeşitli yardım cemiyetleri ve ordunun denetiminde hastaneye dönüştürülmüştür. Balkan Savaşları sırasında da hastane olarak hizmet veren Divanyolu'ndaki Kondüktör Mektebi'nde İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından 100 yataklı bir hastane açılmıştır. Hastane için ihtiyaç duyulan karyola, yatak, soba vs. yanında ameliyathane ve pansuman kısımları için gerekli cerrahi aletler, bant, gaz, pamuk, ilaç gibi hastanenin bütün ihtiyacını cemiyet kendi imkânları ile temin etmiştir.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin resmi açılışı 3 Haziran 1915'te yapılmıştır. Törene hastane personeli, cemiyet üyeleri ve hastaneye maddi yardımda bulunan kimseler katılmıştır. Törende küçük çocuklar vatan konulu şiirler okumuş ve misafirlere çeşitli ikramlarda bulunulmuştur. Hastanenin ihtiyaçlarının karşılanmasında cemiyet üyeleri büyük bir özveri ile çalışmışlardır. Para yardımında bulunmanın yanında

nöbetleşe olarak hastabakıcılık da yapmışlardır. Ayrıca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından da 16 hastabakıcı hastanede istihdam edilmiştir. Hastanede maddi durumu kötü olan gazilerin eşlerine de iş verilmiştir.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli kaynaklardan biri Hariciye Nezareti'nde oluşturulan Mecruhin İane Komisyonu'nun yaptığı yardımlar olmuştur. Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinde Çanakkale'den İstanbul'a getirilen yaralı gazilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yardım seferberliği başlatılmıştır. Toplanan yardımlar Mecruhin İane Komisyonu tarafından İstanbul'da gazilerin tedavi gördüğü hastanelerin ihtiyaçlarının karşılanmasında harcanmıştır. Mecruhin İane Komisyonu tarafından İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'ne ilk etapta 100 lira nakdi olarak para yardımında bulunulmuştur. Zamanla hastanelerin yetersizliği karşısında İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin yatak kapasitesinin artırılması yoluna gidilmiştir. 100 yataklı hastaneye 50 yatak daha ilave edilmiştir. Mecruhin İane Komisyonu 40 lira daha yardım yapmıştır.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı yıllarında; Milli Müdâfaa Cemiyeti, Osmanlı Donanma Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gibi gelir elde etmek amacıyla dönemin yeni moda eğlencelerinden biri olan sinema işletmeciliği de yapmıştır. Hastanenin açılış çalışmaları devam ederken Divanyolu'nda İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Sineması'nın resmi açılışı 17 Mayıs 1915'te yapılmıştır. Açılış günü geliri gazilere tahsis edilen bir de müsamere düzenlenmiştir. Hastane yararına film ve savaşa dair görüntüler gösterilmiştir. Dönemim gazetelerinde de İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Sineması'nı kamuoyuna tavsiye eden yazılar yer almıştır.

Hastaneye gelir sağlamak amacıyla Cemiyet üyelerinin büyük ilgi gösterdiği piyango, müsamere gibi birtakım etkinlikler de düzenlenmiştir. Örneğin dönemin basınında İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından yakutlu pırlanta yüzük piyangosu yapıldığı yer bulmuştur. Ayrıca geliri hastaneye tahsis

edilmek üzere Beyoğlu Taksim Bahçesi'nde İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti tarafından 2 Temmuz 1915'te gündüz hanımlar, gece erkeklere olmak üzere bir müsamere düzenlenmiştir.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi kısa sürede başta başkan Melek Hanım olmak üzere cemiyet üyelerinin çabaları ile 150 yataklı donanımlı bir hastane haline getirilmiştir. Melek Hanım, hastanenin tüm ihtiyaçları ile yakından ilgilenmiş büyük emek sarf etmiştir. Hastanenin kuruluşu, düzen ve intizam içinde verdiği hizmet kamuoyunda övgüyle karşılanmış cemiyet başkanı Melek Hanım ve diğer cemiyet üyeleri büyük takdir görmüştür. Gazilerin tedavisindeki hizmetlerinden dolayı Melek Hanım ve hastanede gönüllü olarak hastabakıcılık yapan 11 cemiyet üyesi Hilâl-i Ahmer tunç madalyası ile taltif edilmiştir.

Çanakkale'de çarpışmaların son bulması ve İtilaf kuvvetlerinin 1915 Aralık ayından itibaren çekilmeye başlaması üzerine İstanbul'a yaralı sevkıyatı durduğundan İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Hastanesi'nin faaliyetine 1916 Mayıs'ında son verilmiştir. Ancak hastanenin kapatılmasından sonra cemiyet faaliyetlerine ara vermemiş Beyoğlu'nda açılan Japon Askeri Hastanesi'nde 150 yataklık koğuşun bütün ihtiyaçlarını temin etmiştir.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Çanakkale Savaşları sırasında tüm dikkatiyle hastaneye odaklanmış kuruluş amacı olan yerli malı kullanımı ve yerli üretimin teşviki politikasından uzaklaşmıştır. Cemiyet "milli iktisat" anlayışına uygun çalışmalarına kısa bir süre ara vermiştir. Ancak bu yöndeki görüşler doğrultusunda Ekim 1916'da cemiyetin mağaza ve terzihanesinin yeniden faaliyete geçirilmesi için harekete geçilmiştir. Divanyolu'nda eski binasında 12 Ekim 1916 tarihinde törenle "İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti ve Darussınaa ve Terzihanesi" adıyla kaldığı yerden faaliyetlerine başlamıştır. Kadınlara yönelik teorik ve uygulamalı bıçkı-dikiş derslerinin gösterileceği bir de dersane açılmıştır. Cemiyet, ilan vererek Berlin ve Paris terzi ve moda akademilerinden diplomaları olan Osman Zeki Bey'in ders vereceğini duyurmuştur. Katılan kursiyerlere Berlin'den moda

akademilerinden diploma ile altın ve gümüş madalya getireceklerini de taahhüt etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nı sonra erdiren Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf güçlerinin 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmeleri üzerine Cemiyet milli duygularla harekete geçmiştir. Ülkenin durumu hakkında Osmanlı kadınlarına düşen görevleri görüşmüş, dil bilen güçlü kadınlarla beş düşünürden oluşan kurullar oluşturarak bunları Türklerin hayat hakkını savunmak için İtilaf Devletleri'ne göndermeye karar vermiştir. İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti'nin Avrupa'ya özellikle de Amerika'ya yönelik Türklerin lehine propaganda yapma girişimi kamuoyunda övgüyle karşılanmıştır.

İstihlak-i Milli Kadınlar Cemiyeti Mütareke Döneminde, 52 parti ve cemiyetin katılımıyla 29 Kasım 1918'de İstanbul'da kurulup Türkiye'de "Milli Müdafaa" hareketinin örgütlenmesine katkıda bulunan Milli Kongre Cemiyeti içinde yer alan kadın örgütlerinden biri olmuştur. Milli Kongre Cemiyeti işgallere karşı İstanbul'da protesto mitingleri düzenlenmesinde ve halka direniş ruhunun aşılmasında önemli rol oynamıştır. Mebusan Meclisi'nin feshi ve İstanbul'un işgali Milli Kongre'nin çalışmalarını olumsuz etkilemiş ve faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Bu süreçten sonra İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'nin de faaliyetleri son bulmuştur.

İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti çatısı altında kadınların Birinci Dünya Savaşı yıllarında aktif olarak yardım faaliyetleri içinde yer almaları; hastane açıp sinema işletmeleri Osmanlı toplumunda kadının statüsünde yaşanan değişimin somut bir göstergesi olmuştur. Kadınların yeni yeni çalışma hayatına girdiği bu dönemde İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti gerek terzihane gerekse hastanede ihtiyaç sahibi kadınlara iş vererek kadınların çalışma hayatına girişlerine öncülük etmiştir. Ayrıca İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleriyle Kurtuluş Savaşı yıllarında vatanın işgalden kurtuluşu için cephe gerisinde cemiyetler etrafında örgütlenerek orduya büyük destek veren Anadolu kadınları için de bir örnek olmuştur.

Kaynakça

- “Çanakkale Muharebeleri Sırasında İstanbul’da Yardım Faaliyetleri”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl:10, Bahar:2012, Sayı:12; 35-50.
- “*Mamulat-ı Dahiliye İstihlâk-ı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi’nin Beyannamesi*”. Kadınlar Dünyası. 23 Nisan 1913, Sayı:7; 4.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Kadınlar Dünyası 1-50. Sayılar Yeni Harflerle (1913-1921)*. Haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009.
- Kaplan, Leyla. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*. Ankara: ATAM Yayınları, 1998.
- Kurnaz, Şefika. “*Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839-1923)*”. Ankara: Ötüken Yayınları, 2015.
- Lebib Selim. “*Türk Kadınlığının Harbi-i Umumi’deki Faaliyeti*”. Türk Yurdu, 4 Kasım 1915, Yıl:5, Sayı:95; 2797-2799.
- Oktar, Tiğınçe. *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1998.
- Os, Nicole Van. “*Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti*”. Çev. Bülent Keneş. *Türkler*. C.14; 133-144.
- Özdemir, Nuray. “*I. Dünya Savaşı’nda İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti’nin Faaliyetleri*”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. 36, 2019, s.29-47.
- Saruhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Kadınları*. Ankara: Cem Web Ofset, 2006.
- Toprak, Zafer. *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler*. C.1-2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap*. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Atıf

- Tiryaki, Nuray Özdemir. “*İstihlâk-ı Milli Kadınları Cemiyeti*”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, İstanbul: Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), 2023.
- Nuray Özdemir Tiryaki, “*İstihlâk-ı Milli Kadınları Cemiyeti*”, Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını (ISBN: 978-605-80897-7-8), İstanbul 2023.